

Hans Rosing

Objektivism och relativism

I FT 4/1990 tar Thomas Brante upp förhållandet mellan rationalism och relativism till diskussion. Hans argumentering har förbryllat mig i hög grad. Överhuvudtaget har jag ofta haft svårt att förstå den moderna epistemologiska diskussionen kring dessa frågor. Nedan vill jag försöka förklara varför.

Först några ord om terminologin. Jag tycker att man borde använda antingen "objektivism" eller "absolutism" som benämningar på den kunskapsteoretiska åsikt som utgår ifrån att det finns en för allt förnuftigt tänkande grundläggande rationalitet. Att kalla denna uppfattning "rationalism", vilket man ofta gör, speciellt i populära sammanhang, är missvisande därför att relativismen givetvis också är rationell utgående från sina egna förutsättningar. T ex den relativism som Thomas Kuhn lägger fram i *The structure of scientific revolutions* (1962, 1970) utgår ifrån att varje paradigm har sin egen rationalitet medan det inte finns någon extraparadigmatisk rationalitet. (I Postscript 1970 modifierar han i någon mån denna ståndpunkt).

Personligen har jag under många år vant mig att tänka inom ramen för en objektivistisk kunskapsteori. Att man är objektivist i kunskapsfrågor implicerar naturligtvis inte att man är objektivist när det gäller t ex värderingar och moral. Det är möjligt att det existerar objektiva kunskaper trots att det inte existerar objektiva värderingar. Man kan också vara relativist i religiösa frågor trots att man inte är det i kunskapsfrågor. Man kan mena att alla religioner är sanna utgående från sina egna förutsättningar. Då följer det emellertid att religionerna inte ger kunskaper om världen.

Mina svårigheter att förstå Brantes artikel beror uppenbarligen på att jag inte kan låta bli att tänka i objektivistiska termer.

Jag skall ge ett exempel på vad jag menar. I sin artikel *jämför* Brante objektivismen och relativismen med varandra. Detta är i och för sig inte märkligt. Det märkliga är att det verkar som om han skulle försöka göra jämförelsen utgående från något slags *neutral* punkt som ligger utanför både relativism och objektivism. Såvitt jag kan se är detta en logisk omöjlighet. Det är omöjligt att så att säga stiga ut ur logiken för att jämföra olika logiska system. Utgående från

denna logiskt omöjliga "neutrala" ståndpunkt drar han sedan en slutsats: objektivismen och relativismen är inkommensurabla.

Brantes påstående om inkommensurabilitet är sålunda logiskt absurt. Om man utgår från objektivismen så är en jämförelse fullt möjlig och den visar (förstås) att relativismen är felaktig. Om man utgår från relativismen så är en jämförelse också möjlig och då blir objektivismen (förstås) felaktig. Några andra möjligheter finns, såvitt jag kan se inte. (Jag bortser då från den totala irrationalismen (t ex Feyerabend's kunskapsteoretiska dadaism) som innebär att man inte erkänner några som helst logiska regler).

Betyder detta att valet mellan objektivism och relativism i någon mening är godtyckligt, att det gör detsamma vilken kunskapsteori man väljer? Brante hänvisar till Popper som sagt att själva valet av rationalismen (det jag kallar objektivism) är irrationellt. Såvitt jag förstår misstar sig Popper på denna punkt. På sin höjd kan man säga att valet varken är rationellt eller irrationellt, men inte att det helt enkelt är irrationellt. Om man säger att valet är irrationellt implicerar detta att det finns rationalitetskriterier som man inte följer. Detta är dock logiskt absurt. Man kan också undra om vi här har att göra med ett val överhuvudtaget. Här finns intressanta problem, men utrymmet medger inte att jag går in på dem.

Utgående från objektivismen är valet av objektivismen (förstås) rationellt. Utgående från relativismen är valet av relativismen (förstås) rationellt. Om vi inte utgår från någondera är valet inte irrationellt utan arationellt.

Man kan naturligtvis fråga sig vad det är som bestämmer vilken ståndpunkt en människa de fakto väljer. Detta är en empirisk och inte en filosofisk fråga. Jag förmodar att det är uppfostran och utbildning som formar vårt medvetande så att vi, eller snarare några få av oss, medvetet tar ställning. (De flesta människor tar förstås aldrig ställning därför att hela problemet är okänt för dem. Jag förmodar att de flesta människorna är och har varit något slags mycket omedvetna och naiva objektivister).

Jag menar sålunda att Brante har fel när han skriver: "Båda förutsätter varandra samtidigt som de förnekar varandras giltighet, vilket borde vara litet pinsamt, för båda." (Man får här intrycket av en utanförstående, neutral observatör som tillrättavisar två bråkstakar).

Paul Feyerabend har under snart två decennier varit objektivismens fränaste kritiker. I sin berömda bok *Against Method* (1975) hävdade han bla a att Galileo Galilei inte följde objektivismens

rationalitetskriterier när han försvarade det kopernikanska systemet. Brante nämner i korthet ett av Feyerabend's argument, det så kallade tornargumentet, i sin artikel.

Argumentet är avsett att visa att Galileo i själva verket inte resonerade rationellt. I korthet går det ut på följande. Först antar Feyerabend att rationalitet är detsamma som Karl Poppers metodologi sådan den framställs i *The logic of scientific discovery* (1934, 1959). Sedan försöker han visa att om Galileo hade följt Poppers rekommendationer så skulle han ha varit tvungen att betrakta den kopernikanska hypotesen som falsifierad.

Det har under många år förvånat mig att så många filosofer uppfattat detta som ett allvarligt problem för dem som håller fast vid objektivistiska rationalitetskriterier. Också Brante tycks ta Feyerabend's resonemang på allvar. Han skriver: "Feyerabend använder sig således av den kritiska rationalismens metod för att visa att den kritiska rationalismen är felaktig. "Det förefaller mig uppenbart att Feyerabend's argument inte är ett exempel på rationellt resonemang utan på den dadaistiska propaganda som Feyerabend älskar att slå sina medfilosofer i huvudet med. (Det är ofta ett stort nöje att läsa Feyerabend, men man får skylla sig själv om man inte kan genomskåda hans propaganda.)

Vad är då (den objektiva) sanningen i denna fråga? Vilka slutsatser skulle Galileo ha blivit tvungen att dra om han konsekvent hade använt Poppers metodologi? Han skulle, för det första, ha varit tvungen att betrakta Ptolemaios teori som falsk. Detta är helt klart. Teorierna visade hans egna observationer med kikare att Venus uppvisade faser som var omöjliga att förklara utgående från en geocentrisk teori men som var en direkt följd av en heliocentrisk teori.

Vilken skulle hans slutsats blivit beträffande Kopernikus teori?

Feyerabend menar att tornargumentet skulle ha varit ett avgörande motargument. Han menar att enligt Ptolemaios faller en sten som släpps ner från ett torn vertikalt till marken, medan den, enligt Kopernikus, beskriver en kurva så att nedslagspunkten befinner sig en bra bit bakom tornet. Medan stenen faller hinner jorden röra sig ett stycke. Vi observerar naturligtvis att stenen faller vertikalt. Alltså är Kopernikus falsifierad.

Enligt Poppers metodologi är sålunda såväl Ptolemaios som Kopernikus teori falsk. De flesta människor, som ju inte vet något om astronomi, tror att Kopernikus teori är sann. Man behöver dock bara ylitligt studera astronomi för att inse att den faktiskt är falsk. Slutsatsen är sålunda i överensstämmelse med dagens kunskaper. Galileo hade fel

när han trodde att Kopernikus teori var sann. Men så var han inte heller någon astronom. (Han satte sig uppenbarligen aldrig in i Keplers arbete som skulle ha gett honom det avgörande bevis han behövde). Galileo gjorde sålunda, utgående från Poppers metodologi, ett misstag på denna punkt. Galileo trodde i enlighet med Kopernikus att planeterna rör sig i cirkelformade banor. Han hade aldrig brytt sig om att sätta sig in i Keplers arbete som visade att planeterna i själva verket rörde sig i ellipsformade banor med solen i ena brännpunkten.

Att båda teorierna är falska implicerar emellertid inte, enligt Poppers metodologi, att de är lika dåliga. Den ena kan ändå vara närmare sanningen än den andra. Men vi behöver inte gå in på detta.

Jag har sagt att Kopernikus teori är falsk. Men det är inte tornargumentet som får mig att påstå detta. Faktum är att tornargumentet inte, enligt Poppers eller någon annan rationell metodologi som jag känner till, var något motbevis mot Kopernikus. I själva verket hade Nicholas Oresme nästan 300 år tidigare "neutraliserat" detta argument. Oresme diskuterade möjligheten att jorden roterar runt sin axel. Till dem som hänfullt invände att i så fall borde det hela tiden blåsa en hård vind från öster mot väster gav han det uppenbara svaret att luften och allt annat på jorden följer med i rotationsrörelsen. En sten som faller mot marken rör sig samtidigt mot öster med samma hastighet som jorden. Oresme nöjde sig inte bara med att påstå detta—i så fall skulle det ha rört sig om en ren ad-hoc-hypotes—utan han pekade också på testningsmöjligheter. Anta, sade han, att vi fäller en sten inne i lastrummet på ett fartyg som med god fart seglar fram över havet. Kommer stenen att falla vertikalt eller i en kurva så att nedslagspunkten befinner sig en bra bit bakåt? Svaret är förstås att den faller vertikalt.

Galileo utnyttjade skickligt detta månghundraåriga argument för att bevisa att den observerade fallrörelsen är konsistent med Kopernikus teori. Märk att detta resonemang är fullständigt rationellt. Det är förenligt med Poppers metodologi därför att denna naturligtvis tillåter hjälphypoteser förutsatt att dessa är testbara.

Slutsats: Såväl Ptolemaios som Kopernikus teori implicerar en vertikal fallrörelse.

Det är sålunda helt fel att påstå att Galileo inte skulle ha argumenterat rationellt med avseende på tornargumentet. Det andra exemplet som Brante nämner, nämligen frånvaron av parallax hos fixstjärnorna, är intressantare. Om vi antar att jorden roterar runt solen så bör en given stjärna uppvisa en liten skenbar förflyttning på himlen när vi ritar in dess läge i förhållande till andra stjärnor med

ett halvt års mellanrum. Någon sådan skenbar lägesförändring kunde dock inte upptäckas.

Redan Kopernikus var medveten om detta problem. Han insåg också att det finns en enkel hjälphypotes som förklarar avsaknaden av parallax. Han påpekade att om vi antar att stjärnorna är mycket långt borta så blir parallaxen så liten att den är omöjlig att mäta. Som Brahe påpekar betraktade den berömda danska astronomen Tycho Brahe avsaknaden av parallax som ett avgörande motargument mot Kopernikus. Men då förutsatte han en hjälphypotes som säger att stjärnorna befinner sig relativt nära jorden. (Brahe framförde en egen teori som var en kompromiss mellan Ptolemaios och Kopernikus).

Vi har sålunda: Kopernikus antog hjälphypotesen att stjärnorna ligger så långt borta att parallaxen inte kan mätas fastän den existerar. Brahe antog hjälphypotesen att stjärnorna är så nära att om en parallax skulle finnas så skulle den vara mätbar med hans instrument. (På Brahes tid hade kikaren ännu inte uppfunnits.) Vilken av dessa hjälphypoteser är mera rationell? Det enda rationella svar man kunde ge, utgående från den tidens kunskaper, var, anser jag, att dessa hypoteser var jämställda.

Min (och rationalisternas) slutsats blir sålunda att avsaknaden av parallax inte hade något bevisvärde. Ett historiskt faktum är visserligen att de flesta på Kopernikus och Brahes tid trodde att universum är ganska litet. Men det är också ett faktum, som alla lärde på den tiden måste ha känt till, att redan de gamla grekerna hade diskuterat möjligheten av ett oändligt universum. (Personligen anser jag det synnerligen troligt att Brahe, om han hade haft de kunskaper Galileo hade, skulle han ha blivit omvänd till kopernikanismen).

Min slutsats blir sålunda: Det är helt fel att påstå att Galileos resonemang och handlande med avseende på motargumentet eller parallaxargumentet skulle ha stått i strid med Poppers metodologi.

Men även om Feyerabend eller någon annan skulle ha visat att Galileos handlande strider mot Poppers metodologi skulle detta inte ha rubbat min objektivistiska övertygelse. Det förefaller mig som en självklarhet att alla de metodologier som kunskapsteoretikerna ställer upp endast kan vara mycket förenklade modeller av objektivismen. Dessa modeller är mycket nyttiga och de kan i hög grad hjälpa oss att öva upp vår rationalitet, men de bör inte förväxlas med "the real thing". Jag tror att det är irrationellt att tro att rationaliteten någonsin skulle kunna uttömmande formaliseras som en uppsättning tanke och handlingsregler.